

Valence substantiv odvozených od sloves s genitivní valencí

Veronika Kolářová
ÚFAL MFF UK

kolarova@ufal.mff.cuni.cz

Osnova

- Valence substantiv v FGP
- Valence deverbativních substantiv na pozadí jejich základových sloves
 - pád odpovídajícího aktantu u základového slovesa
 - typické a specifické posuny v povrchových realizacích participantů
- Substantiva odvozená od sloves s genitivní valencí
- Způsobová substantiva
- Faktory ovlivňující formy valenčních doplnění substantiv

Valence substantiv v FGP

Valence substantiv v FGP

- Východisko:
hloubková (tektogramatická) rovina ⇒
důležitost stanovení významu daného
substantiva
 - děj **X** výsledek děje, konatel, vlastnost, množství,
konkrétní předmět...
 - u odvozených substantiv: syntaktická derivace
(SD) vs. lexikální derivace (LD) (Kuryłowicz)
 - tři hlavní skupiny substantiv (Panevová):

Valence substantiv v FGP

- Východisko:
hloubková (tektogramatická) rovina ⇒
důležitost stanovení významu daného
substantiva
 - děj **X** výsledek děje, konatel, vlastnost, množství,
konkrétní předmět...
 - u odvozených substantiv: syntaktická derivace
(SD) vs. lexikální derivace (LD) (Kuryłowicz)
 - tři hlavní skupiny substantiv (Panevová):

Valence substantiv v FGP

- Východisko:
hloubková (tektogramatická) rovina ⇒
důležitost stanovení významu daného
substantiva
 - děj **X** výsledek děje, konatel, vlastnost, množství,
konkrétní předmět...
 - u odvozených substantiv: syntaktická derivace
(SD) vs. lexikální derivace (LD) (Kuryłowicz)
 - tři hlavní skupiny substantiv (Panevová):

na hranici mezi SD a LD

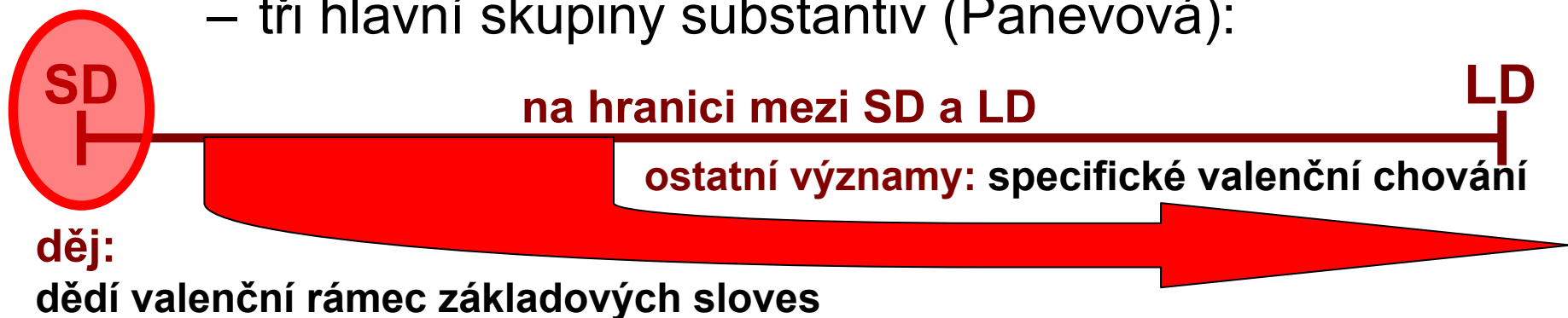
děj:
dědí valenční rámec základových sloves

Valence substantiv v FGP

- Východisko:

hloubková (tektogramatická) rovina ⇒
důležitost stanovení významu daného
substantiva

- děj **X** výsledek děje, konatel, vlastnost, množství,
konkrétní předmět...
- u odvozených substantiv: syntaktická derivace
(SD) vs. lexikální derivace (LD) (Kuryłowicz)
- tři hlavní skupiny substantiv (Panevová):

Povrchové vyjádření valenčních doplnění: slovesa → substantiva označující děj

- Slovesa
 - syntaktické (strukturní) pády
 - Nom
 - Ak
 - ostatní pády jsou sémantické (nestrukturní)
 - bezpředložkové (Dat, Gen, Instr)
 - předložkové (Loc, k+3, na+4, s+7.....)
- Substantiva
 - pouze jediný syntaktický (strukturní) pád
 - Gen
 - s alternující variantou posesíva (Adj_{pos} nebo Pron_{pos})

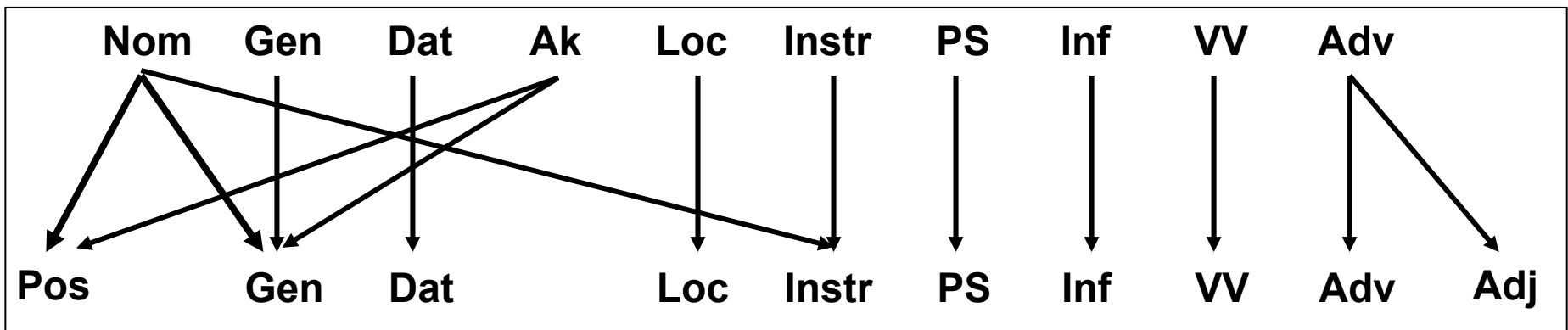
Povrchové vyjádření valenčních doplnění: slovesa → substantiva označující děj

- Slovesa → substantiva (**typické posuny**)
 - syntaktické (strukturní) pády se posouvají na Gen, příp. Adj_{pos} / Pron_{pos} , Nom i na Instr
 - ostatní pády zůstávají
- Schematické znázornění:

Povrchové vyjádření valenčních doplnění: slovesa → substantiva označující děj

- Slovesa → substantiva (**typické posuny**)
 - syntaktické (strukturní) pády se posouvají na Gen, příp. Adj_{pos} / Pron_{pos} , Nom i na Instr
 - ostatní pády zůstávají
- Schematické znázornění:

Povrchové realizace participantů sloves

Povrchové realizace participantů substantiv

Specifické posuny

- U substantiva jiná forma aktantu než u slovesa & neodpovídá typickým posunům
- Disertace (10/2006)
 - valence substantiv s dativní valencí
 - zejm. specifické posuny zahrnující Dat
- Monografie
 - specifické posuny slovesných strukturních pádů
 - specifické posuny slovesných nestrukturních pádů
 - specifické posuny u substantiv se zabudovaným aktantem
 - (specifické posuny participantu propoziční povahy)

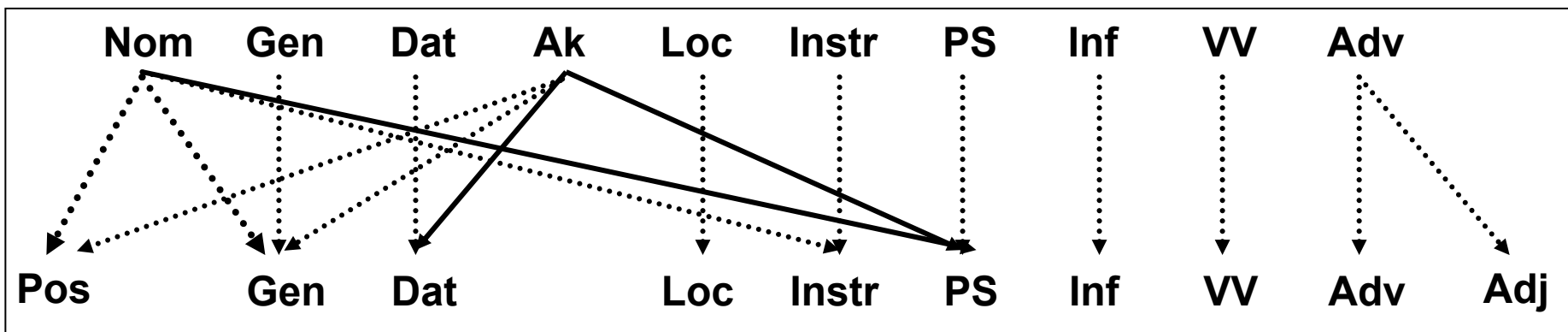
Specifické posuny slovesných strukturních pádů

- Ak → Dat, Ak → PS
 - upozornit *někoho* → upozornění *někomu*
 - honit *někoho* → hon na *někoho*
- Nom → PS
 - ošetření *od lékaře* (možná spíš patří k typickým posunům)

Specifické posuny slovesných strukturních pádů

- Ak → Dat, Ak → PS
 - upozornit *někoho* → upozornění *někomu*
 - honit *někoho* → hon na *někoho*
- Nom → PS
 - ošetření *od lékaře* (možná spíš patří k typickým posunům)

Povrchové realizace participantů sloves

Povrchové realizace participantů substantiv

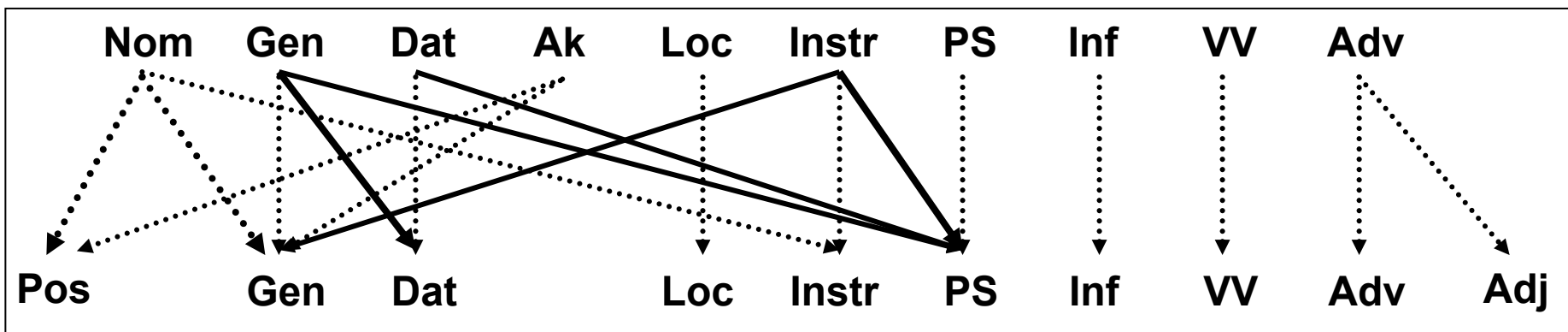
Specifické posuny slovesných nestructurních pádů

- Gen → Dat, Instr → Gen
 - *otázat se někoho* → *otázka někomu*
 - *udeřit polínkem* → *úder polínka*
- Gen / Dat / Instr → PS
 - *obava z čeho*, *křivda na kom*, *pohrdání ke komu*

Specifické posuny slovesných nestrukturních pádů

- Gen → Dat, Instr → Gen
 - otázat se *někoho* → otázka *někomu*
 - udeřit *polínkem* → úder *polínka*
- Gen / Dat / Instr → PS
 - obava *z čeho*, křivda *na kom*, pohrdání *ke komu*

Povrchové realizace participantů sloves

Povrchové realizace participantů substantiv

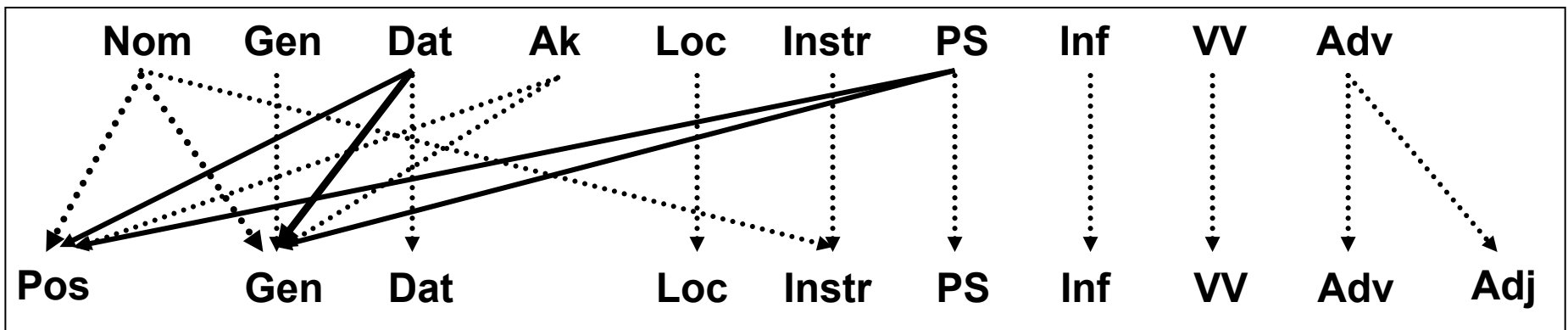
Specifické posuny u substantiv se zabudovaným aktantem

- Dat → Gen, příp. Adj_{pos} / Pron_{pos}
 - dodavatel **velkých automobilek**
- PS → Gen, příp. Adj_{pos} / Pron_{pos}
 - spolupracovník **mého kamaráda**

Specifické posuny u substantiv se zabudovaným aktantem

- Dat → Gen, příp. Adj_{pos} / Pron_{pos}
 - dodavatel **velkých** automobilek
- PS → Gen, příp. Adj_{pos} / Pron_{pos}
 - spolupracovník **mého** kamaráda

Povrchové realizace participantů sloves

Povrchové realizace participantů substantiv

Substantiva odvozená od sloves s genitivní valencí

- Substantiva odvozená od sloves jako:
 - *litovat čeho – litování / lítost*
 - *zřeknout se čeho – zřeknutí se čeho*
 - žádná ucelená studie
- Slovesa s genitivem:
- Gen záporový, kvantitativní, partitivní...
- předmětový Gen:
 - Gen cílový / dotykový, odlukový, podnětový (Gen příčiny), ...
 - celkem malý počet sloves
 - vesměs slovesa reflexivní
- Gen ustupuje vazbám jiným, zejm. Ak
- konkurence Ak a Gen (Skwarska, 2004)

Verbální vs. dějová substantiva

- *dosažení / dosahování vs. dosah*
- *obávání se vs. obava*
- Celá řada rozdílů (Karlík)
 - VS jsou výsledkem syntaktické derivace (transpozice)
 - DS jsou samostatné lexikální jednotky
- Srovnání valenčního chování VS a DS
 - absolutní a relativní četnost valenčních doplňků
 - formy valenčních doplňků
 - i u VS dochází k posunu od dějového významu
 - i DS mohou označovat děj

Verbální substantiva

- Typické posuny (Gen zůstává)
 - *učitelovo dosažení cíle, dobytí severního pólu Amundsenem* (Panevová)
- Je patrně možná i varianta $\text{Adj}_{\text{pos}}/\text{Pron}_{\text{pos}}$
 - *?matčino.ADDR zproštění viny.PAT soudem.ACT* (Panevová), *dobytí s. pólu – jeho dobytí*
- Jediná možná struktura se dvěma Gen
 - *zbavení ženy.ADDR starostí.PAT* (Karlík)
 - ve výchozí struktuře větné je jedna pozice V_{gen} pozicí valenční

Dějová substantiva

- Specifické posuny
 - Gen → PS (Novotný, Jirsová, Křížková)
 - předložkový pád vyjadřuje objekt hnutí mysli, duševních stavů ap. u substantiv s tímto významem
 - *bázeň před čím, lítost nad čím, obava z čeho, naděje na co*
 - Gen → Dat / PS (Novotný)
 - *otázka komu / na koho, dotaz komu / na koho*
- Znamená to, že se Gen u DS vůbec nevyskytuje?
- Pokud se vyskytuje
 - je možná i varianta $\text{Adj}_{\text{pos}}/\text{Pron}_{\text{pos}}$?
 - je možná struktura se dvěma Gen?

Získání DS odvozených od sloves s genitivní valencí

- Seznam sloves s genitivní valencí (cca 150 lemmat) získaný z následujících zdrojů
 - Confortiová, Slovesa pro praxi, VALLEX
 - seznamy uvádí Skwarska (2004)
 - seznam z VALLEXu byl aktualizován podle (nej)novější verze
 - PDT-vallex
 - můj vlastní seznam
- Vybrána slovesa s genitivní, příp. jinou valencí, nikoli však slovesa umožňující Gen i Ak
 - *zasluhovat co / čeho, využít co / čeho*
- Získáno / odvozeno 21 DS
 - nalezeno 9 „nových“ DS

Rozdělení DS do sémantických skupin

- Substantiva hnutí mysli, duševní stavy
 - **negativní:** *bázeň, děs, hrůza, lítost, obava, ostych, strach, stud, úlek, úděs, žal*
 - **pozitivní:** *naděje, odvaha*
- Substantiva mluvení
 - *dotaz, otázka*
- Substantiva mentální činnosti
 - *důvtip, památka, vzpomínka*
 - *pamatovat, vzpomínat* +Gen – knižní, dnes i Ak
 - DS *důvtip, památka*: výrazný významový posun od označení děje
- Substantiva kontaktu
 - *dosah, dotyk / dotek*
 - *účast (?)*

Rozdělení DS do sémantických skupin

- Substantiva hnutí mysli, duševní stavy - PAT
 - **negativní:** *bázeň, děs, hrůza, lítost, obava, ostych, strach, stud, úlek, úděs, žal*
 - **pozitivní:** *naděje, odvaha*
- Substantiva mluvení - ADDR
 - *dotaz, otázka*
- Substantiva mentální činnosti - PAT
 - *důvtip, památka, vzpomínka*
 - *pamatovat, vzpomínat* +Gen – knižní, dnes i Ak
 - DS *důvtip, památka*: výrazný významový posun od označení děje
- Substantiva kontaktu - PAT
 - *dosah, dotyk / dotek*
 - *účast (?)*

Ověřování výskytu PAT/ADDR(Gen) u získaných DS

- Stanovisko valenčních slovníků
 - PDT-vallex, SSSAVS (Svozilová – Jirsová – Prouzová)
 - dané DS se ve slovníku vůbec nevyskytuje
 - DS, která jsou ve slovnících uvedena:
 - Gen (PAT, resp. ADDR) není uveden u žádného z nich
- Vyhledávání v ČNK
 - SYN2005, (SYN2000)

Výskyt Gen (PAT/ADDR) v ČNK

- Substantiva hnutí mysli, duševní stavy
 - **negativní:** *bázeň, děs, hrůza, lítost, obava, ostych, strach, stud, úlek, úděs, žal*
 - **pozitivní:** *naděje, odvaha*
- Substantiva mluvení
 - *dotaz, otázka*
- Substantiva mentální činnosti
 - *důvtip, **památka**, vzpomínka*
- Substantiva kontaktu
 - *dosah, **dotyk / dotek***
 - *účast*

Příklady / doklady PAT(Gen)

- naděje
 - ... již dnes žádná země nemá naději úspěchu.PAT.
- odvaha
 - ... a učil je odvaze spolupráce.PAT se světem a soutěže.PAT s ním
- dotyk / dotek
 -, elektrická nebezpečí (dotyk živých částí.PAT osobami.ACT)
 - HPV se šíří fyzickým kontaktem či dotykem infikované části.ACT těla neinfikované.PAT
- památka
 - uctít památku zesnulých / obětí / padlých vojáků
 - ... každý počmáraný útržek papíru, sebemenší památka dvanáctileté pokusné práce, vše bylo to tam

Hodnocení příkladů

Subst.	Frekv. lemmatu	PS				inf	RČ %	že	RČ %	Gen	RČ %
		PS1	RČ %	PS2	RČ %						
<i>naděje</i>	12269	na+4 1752	14,28	v+4 90	0,73	218	1,78	2530	20,62	32	0,26
<i>odvaha</i>	4526	10	0,22	k+3 171	3,78	746	16,48	-	-	4	0,09
<i>dotek</i>	1446	-	-	s+7 45	3,11	-	-	-	-	10	0,69
<i>dotyk</i>	1087	-	-	s+7 90	8,28	-	-	-	-	12	1,1

Hodnocení příkladů

Subst.	Frekv. lemmatu	PS				inf	RČ %	že	RČ %	Gen	RČ %
		PS1	RČ %	PS2	RČ %						
<i>naděje</i>	12269	na+4 1752	14,28	v+4 90	0,73	218	1,78	2530	20,62	32	0,26
<i>odvaha</i>	4526	10	0,22	k+3 171	3,78	746	16,48	-	-	4	0,09
<i>dotek</i>	1446	-	-	s+7 45	3,11	-	-	-	-	10	0,69
<i>dotyk</i>	1087	-	-	s+7 90	8,28	-	-	-	-	12	1,1

- Jsou nalezené doklady PAT(2) přirozené?

Srovnání VS a DS: duševní stavy

		Negativní	Pozitivní
VS	lemma	<i>bání, děšení, zhrození, litování, obávání, ostýchání, strachování, stydění, uleknutí, zděšení, želení</i>	<i>nadění, odvážení, odvažování</i>
	frekv. lemmatu	-v podstatě <u>nulový výskyt</u> -výjimka: <i>litování</i> (9), <i>zděšení</i> (720)	- <u>nulový výskyt</u>
	Gen+	1x <i>litování svého činu</i>	0
	PS+	- <i>zděšení nad+7, z+2</i>	0
DS	lemma	<i>bázeň, děs, hrůza, lítost, obava, ostych, strach, stud, úlek, úděs, žal</i>	<i>naděje, odvaha</i>
	frekv. lemmatu	- stovky až desetitisíce dokladů	- tisíce až desetitisíce dokladů
	Gen+	0	- jednotky až desítky dokladů
	PS+	- u všech DS	- u všech DS

Srovnání VS a DS: duševní stavy

		Negativní	Pozitivní
VS	lemma	<i>bání, děšení, zhrození, litování, obávání, ostýchání, strachování, stydění, uleknutí, zděšení, želení</i>	<i>nadění, odvážení, odvažování</i>
	frekv. lemmatu	-v podstatě <u>nulový výskyt</u> -výjimka: <i>litování</i> (9), <i>zděšení</i> (720)	- <u>nulový výskyt</u>
	Gen+	1x <i>litování svého činu</i>	0
	PS+	- <i>zděšení nad+7, z+2</i> - <i>politování, zklamání nad+7</i> - <i>pohrdání nad+7, k+3, vůči+3</i>	0 - <i>nadění nad+7, z+2, pro+4</i>
DS	lemma	<i>bázeň, děs, hrůza, lítost, obava, ostých, strach, stud, úlek, úděs, žal</i>	<i>naděje, odvaha</i>
	frekv. lemmatu	- stovky až desetitisíce dokladů	- tisíce až desetitisíce dokladů
	Gen+	0	- jednotky až desítky dokladů
	PS+	- u všech DS	- u všech DS

VS – duševní stavy X VS kontaktu

- VS – duševní stavy (pozitivní i negativní)
 - zcela minimální výskyt lemmat VS v dějovém významu
 - posun od dějového významu k označení stavu
 - zcela výjimečný výskyt PAT(2)
 - *litování svého činu*
 - naopak: PAT(PS)
- VS kontaktu
 - *dotknutí se / dotýkání se*
 - dějový význam
 - výskyt PAT(2), výjimečně i ACT(2) PAT(s+7)

Formy PAT u DS

- Někde se PAT(2) vyskytuje
 - *naděje, odvaha*: PPP, pouze PAT
 - *dotyk / dotek*: PAT+MEANS, PAT+ACT, reciprocita: ACT(2) a ACT(2), *mezi něčím a něčím*
 - *památka*: ustálená spojení
- Adj_{pos}/Pron_{pos}
 - neověřovala jsem, ale už asi ne
 - Adj_{pos} interpretováno jako ACT
 - Pron_{pos} potenciálně možné u DS *dotyk / dotek*
 - výjimka: *památka (na Marianinu / její památku)*
- Dva Gen za sebou – ne
 - není DS s takovým valenčním rámcem
 - *dotyk* – nejspíš chyba
- PS – u všech, kromě DS *důvtip*

Příčiny výskytu / absence Gen u DS

Příčiny výskytu / absence Gen u DS

- Substantiva hnutí mysli, duševní stavy
 - **negativní:** *bázeň, děs, hrůza, lítost, obava, ostych, strach, stud, úlek, úděs, žal*
 - **pozitivní:** *naděje, odvaha*
- Substantiva mluvení
 - *dotaz, otázka*
- Substantiva mentální činnosti
 - *důvtip, **památka**, vzpomínka*
- Substantiva kontaktu
 - *dosah, **dotyk / dotek**, účast*

Příčiny výskytu / absence Gen u DS

- Substantiva hnutí mysli, duševní stavy
 - **negativní:** *bázeň, děs, hrůza, lítost, obava, ostych, strach, stud, úlek, úděs, žal*
 - **pozitivní:** *naděje, odvaha*
- **Substantiva mluvení**
 - *dotaz, otázka*
 - **snaha vyhnout se strukturní homonymii ACT/ADDR**
- Substantiva mentální činnosti
 - *důvtip, **památka**, vzpomínka*
- Substantiva kontaktu
 - *dosah, **dotyk / dotek**, účast*

Příčiny výskytu / absence Gen u DS

- Substantiva hnutí mysli, duševní stavy
 - **negativní:** *bázeň, děs, hrůza, lítost, obava, ostych, strach, stud, úlek, úděs, žal*
 - **pozitivní:** *naděje, odvaha*
- Substantiva mluvení
 - *dotaz, otázka*
 - snaha vyhnout se strukturní homonymii ACT/ADDR
- **Substantiva mentální činnosti**
 - *důvtip, **památka**, vzpomínka*
 - **ustrnulá vazba díky ustáleným spojením**
- Substantiva kontaktu
 - *dosah, **dotyk / dotek**, účast*

Příčiny výskytu / absence Gen u DS

- Substantiva hnutí mysli, duševní stavy
 - **negativní:** *bázeň, děs, hrůza, lítost, obava, ostych, strach, stud, úlek, úděs, žal*
 - **pozitivní:** *naděje, odvaha*
- Substantiva mluvení
 - *dotaz, otázka*
 - snaha vyhnout se strukturní homonymii ACT/ADDR
- Substantiva mentální činnosti
 - *důvtip, **památka**, vzpomínka*
 - ustrnulá vazba díky ustáleným spojením
- **Substantiva kontaktu**
 - *dosah, **dotyk / dotek**, účast*
 - **dějovost? (vyskytl se i ACT(7))**
 - **ale: homonymie ACT/PAT, proto i PAT(s+7)**

Příčiny výskytu / absence Gen u DS

- **Substantiva hnutí mysli, duševní stavy**
 - **negativní:** *bázeň, děs, hrůza, lítost, obava, ostych, strach, stud, úlek, úděs, žal*
 - **pozitivní:** *naděje, odvaha*
- Substantiva mluvení
 - *dotaz, otázka*
 - snaha vyhnout se strukturní homonymii ACT/ADDR
- Substantiva mentální činnosti
 - *důvtip, **památka**, vzpomínka*
 - ustrnulá vazba díky ustáleným spojením
- Substantiva kontaktu
 - *dosah, **dotyk / dotek**, účast*
 - dějovost? (vyskytl se i ACT(7))

Příčiny výskytu / absence Gen u DS

- **Substantiva hnutí mysli, duševní stavy**
 - **negativní:** *bázeň, děs, hrůza, lítost, obava, ostych, strach, stud, úlek, úděs, žal*
 - **posun děj** → stav, převaha DS, i u VS různé PS; Gen příčiny
 - **pozitivní:** *naděje, odvaha*
- Substantiva mluvení
 - *dotaz, otázka*
 - snaha vyhnout se strukturní homonymii ACT/ADDR
- Substantiva mentální činnosti
 - *důvtip, **památka**, vzpomínka*
 - ustrnulá vazba díky ustáleným spojením
- Substantiva kontaktu
 - *dosah, **dotyk / dotek**, účast*
 - dějovost? (vyskytl se i ACT(7))

Příčiny výskytu / absence Gen u DS

- **Substantiva hnutí mysli, duševní stavy**
 - **negativní:** *bázeň, děs, hrůza, lítost, obava, ostych, strach, stud, úlek, úděs, žal*
 - **posun děj** → stav, převaha DS, i u VS různé PS; Gen příčiny
 - **pozitivní:** *naděje, odvaha*
 - **sklon k jednotnému valenčnímu chování „způsobových“ N?**
- **Substantiva mluvení**
 - *dotaz, otázka*
 - snaha vyhnout se strukturní homonymii ACT/ADDR
- **Substantiva mentální činnosti**
 - *důvtip, památka, vzpomínka*
 - ustrnulá vazba díky ustáleným spojením
- **Substantiva kontaktu**
 - *dosah, dotyk / dotek, účast*
 - dějovost? (vyskytl se i ACT(7))

Způsobová substantiva

- Substantiva „modální“ (Šmilauer)
 - synonymní vyjádření modálních sloves
- Substantiva s infinitivem
- Často vstupují do složených predikátů
- Typy:
 - vůle, nutnost / povinnost, potřeba
 - *snaha, odhodlání, touha, pokus, nutnost, úkol, potřeba*
 - právo, schopnost, možnost
 - *právo, výsada, čest, schopnost, síla, odvaha, příležitost*
 - zvyk, sklon
 - *zvyk, způsob, sklon*
- Deverbativa (slovesa s různou valencí), deadjektiva, primární substantiva

Nezděděné vazby u způsobových substantiv

- PAT(2), PAT(PS)
- Deadjektivní
 - Adj v konstrukcích s inf / (VV) x N: různé možnosti
 - *možnost* inf / VV / čeho / k čemu / na co
 - *povinnost* inf / VV / čeho / k čemu
- Deverbativní
 - V: inf / (VV) / PS x N: inf / (VV) / PS / i Gen
 - *pokus* (*pokus vraždy* - Jirsová, PDT-vallex), *snaha*, *touha*
 - V: inf / VV / Ak x N: inf / VV / Ak / i PS
 - *příkaz*, *rozkaz*, *nabídka* (Novotný)
 - *příkaz k zastavení stavby*
- Častá („univerzální“) valence PAT u ZS:
 - inf / (VV) / PS / Gen
 - pozitivní duševní stavy (*naděje*, *odvaha*) - podobné

Závěr

- DS odvozená od sloves s Gen:
 - PAT(2) se u některých DS vyskytuje
 - málo výskytů, ale ze systémového hlediska je to důležité
- Různorodé faktory ovlivňující valenci
 - kromě již známých faktorů (např. strukturní homonymie) např. příslušnost k sémantické podskupině (pozitivní vs. negativní)
- PAT(2) proniká i tam, kde by neměl být / kde bychom ho nečekali
 - posun PS → Gen i u substantiv na postupu k substantivnímu užití
 - *pokus čeho, snaha čeho...*
 - vytváření „univerzálního“ valenčního rámce některých tříd substantiv (způsobová substantiva)